
The Date of the Usha Ordinances / זמנן של תקנות אושא

Author(s): חיים דב מנטל and H. Mantel

Source: *Tarbiz* / כרך לד, ניסן תשכ"ה, חוברת ג, תרביץ, (ניסן תשכ"ה), pp. 281-283

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23591276>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרביץ

זמנן של תקנות אושא

מאת חיים דב מנטל

הדעה הרווחת היא ש"תקנות אושא" מקורן מן הסנהדרין בשעה שהיתה באושא, אחרי מלחמת ברכוכבא. ולא עוד אלא שיש גם היסטוריונים שמקדימים אותן, לכל הפחות בחלקן, לתקופת יבנה, לפני מלחמת בר כוכבא¹.

ברם, כשאנחנו ניגשים לבדוק את המקורות, נמצא שרק בשתי תקנות מתברר שמוצאן מתקופת התנאים באושא. על אחת מהן מעידה התוספתא ש"רבותינו נמנו עליו באושא שאתרוג בשעת לקיטתו למעשר ולבעור"². וגם עולא מוסר שהמשנה ש"על ש ספקות שורפין את התרומה"³ — "באושא התקינן"⁴.

מאידך, כל שאר "תקנות אושא" המובאות בעיקר במסכת כתובות, חמש בבלי⁵ ואחת נוספת בירושלמי⁶, ועוד אחת במסכת מועד קטן⁷ — אין שום סיבה ליחסן לסנהדרין ואף לא לתקופת התנאים; להיפך, יש ראיות מכריעות שתקנות אלו לא נבעו מן הסנהדרין ואף לא מגדולי תורה בתקופת האמוראים. ראשית, אילו ניתקנו התקנות הללו על ידי הסנהדרין, ובמיוחד על ידי סנהדרין של תנאים, כמו תלמידי רבי עקיבא ומכל שכן חבריו, לא היה רבי יוחנן מתבטא בביטול עליהן, לומר: "יודעין אנו מי עמד במנין"⁸. ברור אפוא שמתקני תקנות אלו לא היו תנאים, והאמוראים שתיקנו אותן לא נחשבו לגדולי תורה בעיני רבי יוחנן⁹.

ולא עוד, אלא שמופלא הוא שאין שום זכר במקורות התנאים לתקנות אושא (חוץ מהשתיים הנ"ל), ובמיוחד קשה לבאר את השמטת התקנה ש"יהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים"¹⁰ במקורות התנאים, אף על פי שגם המשנה וגם הברייתא דנות בענין זה. המשנה והברייתא מביאות את דעתם השלילית של שני חכמי יבנה רבי אלעזר בן עזריה¹¹ ורבי יוחנן בן ברוקא¹², ואת דעתם של חכמי אושא ר'מ ורבי יהודה שיש מצווה אבל לא חובה לזון את הקטנים¹³ — ואילו את תקנות אושא כלומר את דעת רוב חכמי אושא ש"יהא אדם זן את הקטנים" בתור חובה, אין מוכירים לא במשנה ולא בברייתא. האם אין זו הוכחה שתקנה זו לא ניתקנה על ידי תנאים?

עוד ראיה חותכת שתקנות אושא לא יצאו מן הסנהדרין היא העובדה שהגמרא שואלת על שתיים

1. ראה ספרי "מחקרים בהיסטוריה של הסנהדרין" H. Mantel, *Studies in the History of the Sanhedrin*, (Harvard University Press 1961), pp. 146—174.
2. תוספתא שביעית פ"ד ה"כא הוצ' צוקרמנדל, עמ' 67, הוצאת ליברמן עמ' 185.
3. טהרות פ"ד, מ"ה.
4. שבת טו, ב.
5. כתובות מט, ב—ג, א. (התקנה ש"המבזו על יבזבו יותר מחומש", היא לפי האמת מסורת עתיקה ואין בה משום חידוש).
6. ירושלמי כתובות פ"ד ה"ח, דף כח ע"ד. (וראה גם ירוש' פאה פ"א ה"א, דף טו ע"ב).
7. מועד קטן יז, א.
8. ירושלמי שם.
9. נראה שבטויו של רבי יוחנן "יודעין אנו" מוכיח שידיעתו זו לא באה באופן בלתי ישיר, על ידי מסורת, אלא שהדבר היה ידוע מפני שהדבר קרה בזמנו.
10. כתובות מט, ב וירושלמי שם.
11. כתובות פ"ד מ"ד.
12. כתובות דף מט, א.
13. שם מט, ב — ג, א ("שהיה אדם זן את בניו וכו'"), "הכותב כל נכסיו לבניו, הוא ואשתו ניוזונים מהם").

מהן: "הילכתא כוותיה או אין הילכתא כוותיה?" ובנוגע לשתייהן הגמרא מסיקה שאין ההלכה כמותן וגם על רבי יוחנן נמסר בירושלמי שלא פסק לפי אחת מתקנות אושא¹⁴. ואילו היו תקנות אלה מעשי בית דין הגדול, לא היה צולה על דעת מישהו להטיל ספק בסמכותן¹⁵.

לכאורה יש להביא ראיה שתקנת אושא "שלא לנדות זקן"¹⁶ מוצאה מן הסנהדרין באושא. כפי שטוען וייס¹⁷. הוא מסתמך על הסיפור בירושלמי: "ביקשו לנדות את רבי מאיר. אמר להן: איני שומע לכם עד שתאמרו לי: את מי מנדין ועל כמה דברים מנדין"¹⁸. ברם, משם ראיה לסתור. שהרי אלה שרצו לנדות את רבי מאיר, בוודאי לא ידעו על מציאותה של תקנה זו, והיו מתנגדים להתקנתה. ואלה שרצו להגן על רבי מאיר, לא היו זקוקים לתקנה זו. מכיוון שרבי מאיר בעצמו הוכיח, כנראה, למתנגדיו שלא היה שום יסוד הלכתי לנדותו.

למותר להגיד, שאין תוכנן של תקנות אושא מוכיחות את שייכותן לתקופה שלאחר בריכותבא, כפי שסובר וייס¹⁹. הטענה שהתקנה ש"יהא אדם זן את בניו הקטנים"²⁰ היתה תגובה למצב הכלכלי הירוד אחרי מלחמת בריכותבא, מתעלמת מן המצב הקשה בארץ ישראל במשך מאות שנים אחרי מלחמה זו²¹. וכן ברור, שהתקנה ש"יהא אדם מתגלגל עם בנו עד י"ב שנה"²² אין לה קשר מיוחד עם תקופה מסוימת.

העולה מדברינו, אפוא, שתקנות אושא לא ניתקנו לא בסנהדרין ולא בתקופת התנאים, אלא הן היו תקנות עירוניות שתוקנו על ידי בית הדין העירוני והיו מיועדות בתחילתן לתושבי העיר אושא. יש רגלים לדבר שבראש בית הדין המתקן הזה, עמד רבי יהודה בן חנינא שחי בדור הראשון של האמוראים, שההלכות המובאות בשמו בשני התלמודים הן מעט מועיר²³. כמה דברים מצביעים על העובדה הזאת: (א) הסמכות הקדומה ביותר שבשמה נמסרו תקנות אושא, היא רבי יהודה בן חנינא²⁴. (ב) על שאלת הגמרא: "מאן מרא דשמעתא דאושא?" ניתנת התשובה: "רבי יוסי בר חנינא"²⁵, ברם אין ספק שיש כאן טעות סופר וצריך לומר: "רבי יהודה בן חנינא"²⁶. שהרי אי אפשר לייחס לרבי יוסי בר חנינא, שהיה תלמידו של רבי יוחנן, תקנות שקדמו לרבי יוחנן. ולא עוד, אלא שרבי יוסי בן חנינא היה מגדולי האמוראים שמאמרו והלכותיו מלאים בש"ס בבלי וירושלמי²⁷, ושמעו הלך עד לבבל, עד שרבא אמר עליו שהוא "דיינא ונחית לעומקא דדינא"²⁸, ובכן לא היה

14. ירושלמי שם. ("שיהא אדם זן את בניו הקטנים").

15. אפילו על החלטותיו של בית הדין המצומצם של רבי שמעון בן גמליאל נאמר שהן "הלכות קצובות" ושההלכה כמותן (ירושלמי בבא בתרא פ"י הי"ד, דף י"ז ע"ד).

16. ירושלמי מ"ק פ"ג ה"א, דף פא ע"ד.

17. א. ה. וייס, דור דור ודורשיו, ח"ב עמ' 131.

18. ירושלמי שם, ע"ג. 19. וייס, שם.

20. ירושלמי כתובות פ"ד ה"ח, כח ע"ד; בבלי שם, מט, ב.

21. ראה ספרי הנ"ל על הסנהדרין, עמ' 175 הערה 3.

22. כתובות נ, א.

23. ראה היימן, תולדות תנאים ואמוראים ח"ב, עמ' 562.

24. כתובות מט, ב — נ, א; ירושלמי פאה פ"א ה"א דף טו ע"ב שם.

25. כתובות דף נ, א. ברור ששאלת הגמרא אינה מכוונת לתקנה אחת בלבד אלא לכל התקנות שניתקנו שם בימי האמוראים.

26. בכמה מקומות נחלף רבי יהודה בן חנינא ברבי יוסי בן חנינא. ראה היימן, תולדות תנאים ואמוראים ח"ב עמ' 724. לחינם מחקה מסורת הש"ס את שמו של ר' יהודה בן חנינא בכתובות מט, ב והגיה לומר ר' יוסי ב"ח, ונהפוך הוא. כמו שכתב היימן, שם.

27. ראה היימן, תת"א ח"ב, 723 והלאה.

28. בבא קמא דף לט, א.

אפילו רבו, רבי יוחנן, מדבר עליו בביטול, לומר שאין בדבריו ובתקנותיו כלום.²⁹ גם מסתבר יותר שתקנות אושא באו מרבי יהודה בן חנינא, מפני שעליו אנו יודעים בוודאות שהיה תושב באושא³⁰, בשעה שעל מקום מושבו של רבי יוסי בן חנינא אין שום רמז, ונראה שהיה יושב באופן קבוע בטבריה.³¹ מכל מקום אם הגמרא מזהה את רבי יהודה בן חנינא בתור "מרא דשמעתא דאושא"³², הכוונה היתה לא שהוא ציטט או מסר את תקנות אושא³³ — דבר שאין לו חשיבות יתירה — אלא שהוא חידש אותן והציע אותן³⁴, אלא שבאופן רשמי הן מיוחסות לבית הדין של אושא שישב בראשו. (ג) דעתנו שתקנות אושא יצאו מתחת ידי רבי יהודה בן חנינא נתמכת על ידי העובדה שאחת מן התקנות הללו הופעלה לכבודו של האמורא הזה, דהיינו התקנה ש"נמנו באושא במקפיד (כלומר — העליב) את הזקן והכהו יתן לו בושתו שלם", ועל זה אומר הירושלמי שמעשה ברבי יושן בן חנינא שמישהו הקפידו ונענש בהתאם לתקנה זו³⁵.

ונראה שה"זקן" בירושלמי מקביל ל"אב בית דין" בבבלי, שלפיה "באושא התקינו אב'ד סררח אין מנדין אותו"³⁶: ואם זה נכון, הרי יש עוד הוכחה שרבי יהודה בן חנינא היה אב בית הדין, כלומר ראש החכמים באושא³⁷.

מסקנתנו היא אפוא, שתקנות אושא המובאות בבבלי ובירושלמי ניתקנו על ידי בית הדין המקומי שם, תחת ראשותו של האמורא רבי יהודה בן חנינא, אב בית הדין העירוני, והיו מיועדות לבני המקום; אלא שקרה תכופות שתקנות וגזרות מקומיות נתקבלו לבסוף על ידי כל ישראל, כמו שנמסר על גזרותיו של רבי מאיר³⁸. ברם, תקנות אושא, כנראה, נתקבלו רק בחלקן — שתיים מהן נדחו במפורש באופן פורמאלי, אלא שלמעשה מצאו האמוראים דרכים לקיים אותן מפני טעמים הומניטאריים³⁹.

29. ראה למעלה הערה 8. מה שהתלמוד מכנה את רבי יהודה בן חנינא "רבו" של ריש לקיש, ומה שריש לקיש מביא כמה דברים בשמו (ראה היימן תתו"א ח"ב 562) אין הכוונה שהוא היה רבו המובהק של ריש לקיש, אלא ששמע ממנו כמה דברים או שלמד אצלו בצעירותו, שהרי ריש לקיש קיבל את רוב תורתו מרבי יוחנן.

30. ירושלמי שם.

31. סנהדרין דף ל, א. ראה גם היימן, תתו"א ח"ב 723 והלאה.

32. כתובות דף נ, א.

33. כמו בירוש' סנהדרין פ"א ה"ב, דף יח ע"ג.

34. כמו ביבמות דף מה, א.

35. ירושלמי כתובות פ"ה ה"ח דף כח ע"ד. פירושו של המאירי ש"זקן" כאן מובנו "אבי האב" אינו מתאים אל ההקשר והוא דחוק.

36. מועד קטן דף יז, א.

37. יש להניח שבעיירה קטנה כמו אושא לא היו הרבה חכמים מוסמכים שקיבלו מנוי, ויתכן מאד שרבי יהודה בן חנינא היה ה"מדבר" היחיד בבית הדין המקומי, ושאר חברי בית הדין היו רק "שומעים". ראה סנהדרין דף יז, ב, וראה מ"ש ב"תריבין" כרך לב, תשכ"ב, עמ' 123.

38. כתובות דף נז, א.

39. כתובות דף מט ב — נ, א; ירושלמי כתובות פ"ד ה"ח, דף כח ע"ד.